

ELEKTRONİK TİCARETTE HİLE DENETİMİ ve VERGİ MÜFETTİŞLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA¹

FRAUD AUDIT IN ELECTRONIC COMMERCE AND A STUDY ON TAX INSPECTORS

Başak ATAMAN*

Mustafa DURAK**

ÖZ

Teknolojide yaşanan gelişmeler, etkilediği tüm alanlarla birlikte ticarete de önemli değişimlere ve gelişmelere sebep olmuştur. Ticari alandaki bu teknolojik değişiklikler yeni ticaret biçimi olan elektronik ticareti ortaya çıkarmıştır. Elektronik ticaret işletmelerinin risklerinin belirlenmesi, suistimallerin tespit edilmesi, vergilerinin eksiksiz hesaplanarak zamanında ödenmesi, finansal tabloların güvenilirliğinin saptanması, hataların tespiti ve önlenmesi gibi tüm hususlar yapılacak denetimler ile sağlanmaktadır. Bu denetimlerin yerinde ve zamanında yapılması çok önemlidir. Denetimler sayesinde bir taraftan finansal bilgilerin doğruluğu ve güvenilirliği teyit edilirken diğer taraftan etkinliği ve verimliliği kontrol edilecektir. Çalışmada elektronik ticaret ve hile denetimi kavramları açıklanmıştır. Ayrıca çalışmanın sonunda elektronik ticarete hile denetimine ilişkin olarak

ABSTRACT

Advances in technology have led to significant changes and developments in trade as well as in all the areas it affects. These technological changes in the field of commerce have created a new form of commerce, which is electronic commerce. All aspects such as identifying risks of electronic commerce enterprises, detecting abuses, paying their taxes in full and paying them on time, determining the reliability of financial statements, detecting and preventing errors are ensured through audits. It is very important to carry out these inspections on-site and on time. The audits will verify the accuracy and reliability of financial information on one hand and control its effectiveness and efficiency on the other. In our study, the concepts of electronic commerce and fraud audit are explained. Also at the end of our audit work in relation to cheat in electronic commerce, Turkey has implemented

* Prof. Dr., Marmara Üni., İşletme Fak., Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı, bataman@marmara.edu.tr, ORC-ID: 0000-0003-2065-6800.

** Vergi Müfettiş Yardımcısı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, mustafa.durak@vdk.gov.tr, ORC-ID: 0000-0002-1300-1964.

Ataman, B., Durak, M. (Aralık 2019). Elektronik Ticarete Hile Denetimi ve Vergi Müfettişleri Üzerine Bir Araştırma, *Vergi Raporu*, 243, (132-154).

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Başak Ataman'ın danışmanlığında, Mustafa Durak'ın "Elektronik Ticarete Hile Denetimi ve Bir Araştırma" isimli Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

M.G.T.: 02.10.2019 / M.K.T.: 08.11.2019

Türkiye genelinde görev yapan vergi müfettişlerine yönelik anket uygulanmıştır. Yapılan anket ile elektronik ticaretteki hile denetimine, etkilerine, önemine, yasal düzenlemelerin yeterli olup olmadığına ilişkin tespitler ile istatistiki analizler yapılarak bunlara ilişkin sonuç bölümünde önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Elektronik ticaret, muhasebe denetimi, hile denetimi, elektronik ticarette hile denetimi

JEL Sınıflandırması Kodları: K34, M42, L81.

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, küreselleşmenin de etkisiyle hayatın her kesiminde kendini göstermektedir. Teknoloji alanlarında yaşanan gelişmelerle başta ekonomik faaliyetler olmak üzere hayatımızın birçok alanı değişmiştir. Bu değişiklikler sonrasında da yeni ticaret şekli olan elektronik ticaret (e-ticaret) ortaya çıkmıştır.

E-ticaret yeni ekonominin ticari boyutu olarak değerlendirilmektedir. Kısaca *"bilgisayarların oluşturduğu ağ aracılığıyla mal ve hizmetlerin kullanım hakkının veya sahipliğinin transferini kapsayan herhangi bir işlemin yürütülmesi"* olarak tanımlanan elektronik ticaretin her geçen gün önemi artmaktadır ve ulusal işletmelere uluslararası boyut kazandırmaktadır.

Sanal ortamlarda gerçekleşen ticari faaliyetlerin artışıyla birlikte söz konusu işletmelerin fonksiyonlarının içindeki muhasebe faaliyetlerinin de önemi artmış ve buna uyum sağlaması gerektiği ortaya çıkmıştır. Elektronik ticaretle çok geniş kitlelere yayılıp maliyetlerini azaltan ve karını maksimum seviyeye çıkaran işletmeler, bu faaliyet bilgilerini işletme ilgililerine finansal tablolar aracılığıyla sunmaktadır. Bu sunulan bilgilerin doğru, dürüst ve tarafsız olması gerekmektedir. Bunun da en iyi şekilde sağlanması

surveys for tax inspectors who work in general. Determinations and statistical analysis based on the survey data has been performed in order to determine the sufficiency of the legal regulations regarding the fraud audit in electronic commerce, its effects and importance. Furthermore, suggestions related to this has been emphasised in the conclusion part.

Keywords: Electronic commerce, accounting audit, fraud audit, fraud audit in electronic commerce

JEL Classification Codes: K34, M42, L81

denetim ile gerçekleşmektedir. Denetim sayesinde hem bu bilgilerin doğruluğu teyit edilecek, hem de işletmenin etkinliği ve verimliliği kontrol edilecektir. Denetlenen işletme faaliyetlerinde ve bilgilerinde hatalar olabileceği gibi kasıtlı olarak yapılan ve işletme için çok büyük bir risk teşkil eden hileler de olabilmektedir.

Yapılan bu çalışmamızda; e - ticaret, denetim, hile ve hile denetimi kavramları açıklanmıştır. Elektronik ticaret sisteminin işleyişi, muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi, elektronik ticarette hile denetimi ve son olarak da Türkiye genelinde görev yapan vergi müfettişleri üzerine yapılan anket çalışmasıyla elektronik ticarette hile denetiminin bir araştırmasına yer verilmiştir.

1- ELEKTRONİK TİCARET KAVRAMI, ELEKTRONİK TİCARETİN KAPSAMI ve DÜNYADA ve TÜRKİYE'DE ELEKTRONİK TİCARETİN BOYUTLARI

Elektronik ticaret, 20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başında internet sisteminin yaygın kullanımı ve bilgi – iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler sonucu giderek yaygınlaşmıştır. Bu yaygınlaşma, elektronik ticareti, ticari işlemlerin devam ettirilmesinde yeni ve daha da etkili bir sistem haline getirmiştir. E-ticaret için tek bir tanımın yapılması oldukça güçtür; bu nedenle de

birçok kişi ve kurum tarafından elektronik ticaret için farklı tanımlar yapılmıştır. Genel anlamda elektronik ticaret, *“internet üzerinden alım – satım ile ilgilidir ve bilgisayarların oluşturduğu ağ aracılığıyla mal ve hizmetlerin kullanım hakkının veya sahipliğinin transferini kapsayan herhangi bir işlemin yürütülmesidir”*².

Elektronik ticaret; kurumsal, fonksiyonel ve işlevsel olarak birçok alanı kapsamaktadır. Kurumsal açıdan elektronik ticaret, kar amacı güden ve gütmeyen tüm kuruluşları;³ fonksiyonel (işlevler) açısından elektronik ticaret, pazarlama, sipariş alma, satış ve online ödeme, teslimat ve müşteri ilişkilerini; işlevsel olarak da elektronik ticaret, geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bu kapsamdaki aktivitelerin bazıları şunlardır:

- Fiziki ya da sayısal mallara ilişkin alım satım yapmak.
- Ürünleri doğrudan tüketiciye pazarlamak.
- Tanıtımlar, bilgilendirmeler ve reklamlar yapmak.
- Ticari işletmeler arasında işlemler yapmak ve kontratlar düzenlemek.
- Satış sonrasında destek vermek.
- Elektronik ihaleler (e-ihale) gerçekleştirmek.
- Ortak tasarımlar ve üretimler yapmak.
- Ticari kayıt tutulması ve takibini sağlamak.
- Sayısal içerikli malların (basın – yayın, müzik, film, yazılım vb.) sevkiyatını yapmak.
- Kamu sektörü ve özel sektör hizmetlerini kullanmak.⁴

Elektronik ticaretin gelişimindeki temel etken internet kullanımının artmasıdır. Dünya genelinde internet kullanım oranı 2000 yılından 2019 yılına kadar % 1.114 oranında artmıştır. Dünyadaki internet kullanıcılarının sayısı da 4,3 milyarın üzerindedir ve bu sayı yaklaşık 7,7 milyar olan dünya nüfusunun % 56,80’ini oluşturmaktadır. Ancak bu gelişmelerden de görüleceği üzere internet kullanımındaki artış oranı bölgelere göre farklılık göstermektedir. Afrika ile Asya’daki nüfus dünyadaki toplam nüfusun çoğunluğunu oluşturmaya karşın bu bölgelerdeki penetrasyon (internetin yayılmasındaki hız) diğer yerlere göre daha düşüktür.⁵

Elektronik ticaretin gelişimini etkileyen temel faktörler; küresel ekonomik trendler, demografik faktörler, internet alt yapısı ve yaygınlığı, mobil cihaz kullanımı, finansal ürün yaygınlığı ve lojistik performans etkisi olarak sıralanabilir.

Dünya elektronik ticaretinin 2018 yılı toplam büyüklüğü 2,84 trilyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Elektronik ticaretin dünya ekonomisine katkısının 2019 yılı sonunda yaklaşık 3,5 trilyon ABD dolarına eşit olacağı beklenmektedir.⁶

2018 yılı verilerine bakıldığında; dünya ekonomisinin en büyük elektronik ticaret hacmine (B2C [Business to Consumer / İşletmeden Tüketicie E-Ticaret] hacmi) sahip olan Çin, 634 milyar ABD doları pazar büyüklüğü ile lider konumdadır. Çin’den sonra elektronik ticaret pazarının ikinci büyüğü 504 milyar ABD doları hacimle ABD’dir. Bu ülkeleri sırasıyla 123 milyar dolar ile Japonya,

² AKAR, Erkan ve Cantürk KAYAHAN, “Elektronik Ticaret ve Elektronik İş”, Geliştirilmiş 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010, s. 15.

³ DOĞAN, Zeki ve A. Buğra HAŞİMOĞLU, “2002 Yılına Doğru Yeni Ekonomi Kavramı Üzerine Genel Bir Değerlendirme ve Elektronik Ticaret Kavramı”, Kocaeli Üniversitesi İİBF İktisat ve İşletme Bölümü, I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi / Bildirimler Kitabı, Kocaeli, 2002, s. 886.

⁴ TAŞLIYAN, s. 49 – 50.

⁵ ÇEVİKER, Abdullatif, H. Murat MUTLU ve Osman S. SESLÖKUYUCU, “Gelişen Ekonomiler ve Elektronik Ticaret Altyapısı: Suriye Örneği”, 8. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 2010, s. 454 – 455.

⁶ <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/> (Erişim Tarihi: 21.06.2019)

103 milyar dolar ile Birleşik Krallık ve 70 milyar ABD doları ile de Almanya takip etmektedir.⁷

Türkiye İstatistik Kurumu'nun araştırmalarına göre; Türkiye'de 2018 yılında 16 ila 74 yaş aralığında bilgisayar kullanım oranı %59,60'tır. Aynı yaş aralığında internet kullanım oranı ise %72,90'dır. Ülkemizde 2018 yılı Nisan ayı itibarıyla her 10 haneden 8'inin (oranı %83,8) internet erişim imkanı bulunmaktadır. İnternette bireysel olarak şahsi ihtiyaçları için ürün ve/veya hizmet siparişi verenlerin ya da alım yapanların oranı 2017 Nisan'dan 2018 Nisan'a kadarki olan dönemde %29,3 olarak gerçekleşmiştir. Önceki yılın 12 aylık dönemdeki oranı %24,9 olarak gerçekleşmiştir.⁸ Dünya elektronik ticaret pazarındaki gibi Türkiye'de de internet kullanımının yaygınlaşmasına ve e-ticaretin avantajlarının artmasına paralel olarak internette alışveriş de günden güne artmaktadır. Yakın gelecekte Türkiye'de de geleneksel ticaretin yerini tamamen elektronik ticaret alacaktır.

Türkiye'deki gelişmeler günden güne hızla artsa da elektronik ticaret verilerimiz ABD ve AB ülkeleri ile kıyaslandığında gerek online alışverişin nüfusa oranı gerekse de elektronik ticaret hacmi açısından oldukça düşük seviyededir.

2018 yılı verilerine göre Çin'in e-ticaret pazar büyüklüğünün GSMH'ye oranı yaklaşık %4,73'iken (634 milyar dolar / 13.440 milyar dolar) bu oran Türkiye'de yaklaşık %0,8 (6,1 milyar dolar / 766 milyar dolar) olarak gerçekleşmiştir. Diğer öne çıkan ülkelerde ise yaklaşık oranlar; Birleşik Krallık %4,3 – ABD %2,5 – Japonya %2,1 – Almanya %1,8'dir. Diğer taraftan Türkiye'de sosyal medya kullanım oranı nüfusa göre %63 düzeyinde iken online alışveriş yapanların oranı %49 düzeyinde ve diğer ülkelerin büyük bir kısmının altındadır.⁹

ye'de sosyal medya kullanım oranı nüfusa göre %63 düzeyinde iken online alışveriş yapanların oranı %49 düzeyinde ve diğer ülkelerin büyük bir kısmının altındadır.⁹

2- HİLE ve HİLE DENETİMİ KAVRAMLARI

Muhasebede hile kavramını açıklamadan önce, hata ve hile ayrımının iyi bir şekilde yapılması gerekir. Çünkü yapılan bir işlemin hata mı yoksa hile mi olacağı hem bu işlem sonucunda uygulanacak yaptırım hem de bu işlemi gerçekleştirenlerin cezai sorumluluklarını etkileyecektir.

Hata, Arapça kökenli bir kelime olup Türk Dil Kurumu sözlüğünde; *"İstemeyerek ve bilmeyerek yapılan yanlış, kusur, yanılma, yanılğı."* şeklinde tanımlanmıştır¹⁰. Hile kavramı ise, Arapça kökenli bir kelime olup Türk Dil Kurumu sözlüğünde; *"1.Birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, ayak oyunu, alavere dalavere, desise, entrika. 2.Çıkar sağlamak için bir şeye değersiz bir şey katma."* şeklinde tanımlanmıştır.¹¹

Konumuzdaki hata ile hile kavramlarının en büyük ayrımı birinin bilerek yapılmış olması birinin ise herhangi bir kasıt olmaksızın yapılmış olmasıdır. Bu iki kavramının temel farklılığı kasıtan ileri gelmektedir. Denetim sonucunda tespit edilen hususlar hatayla yapılmış ise bu durumun cezai (adli) ve maddi yaptırımı farklı olacaktır. Örneğin; vergi incelemesinde muhasebesel bir işlem vergi kaybına sebebiyet verecek şekilde kasıtlı olarak yanlış yapılmış ise bu durum hem adli bir işlem gerektirecek hem de kesilecek olan cezalar (vergi ziyai cezası) 1 kat yerine 3 kat şeklinde uygulanacaktır.

⁷ Türk Sanayici İşadamları Derneği ve Deloitte Türkiye, "2019 E-Ticaret Raporu", E-Ticaretin Gelişimi, Sınırların Aşılması ve Yeni Normlar, 2019, s. 34.

⁸ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27819> (Erişim Tarihi: 21.06.2019)

⁹ Türk Sanayici İşadamları Derneği ve Deloitte Türkiye, s. 40.

¹⁰ (<http://tdk.gov.tr/> veya <http://sozluk.gov.tr/>). Erişim tarihi: 22 Haziran 2019.

¹¹ (<http://tdk.gov.tr/> veya <http://sozluk.gov.tr/>). Erişim tarihi: 22 Haziran 2019.

2.1- Hilenin Özellikleri

İşletmelerin rutin faaliyetlerine devam ederken birtakım yanlışlıklarla karşılaşması, yapılan işlerin tabiatı gereğidir. Çünkü insan eliyle hesaplamaların ve matematiğin yapıldığı bir yerde yanlışlık yapılabilmesi de doğaldır. Ancak oluşan bu yanlışlığın kasten mi yapıldığı yoksa kasıtsız bir şekilde mi ortaya çıktığı önemlidir. Bu yanlışlık kasten yapılmış ise hile, kasıt olmaksızın yapılması durumunda ise hata söz konusu olacaktır. Hilenin literatüre geçen 5 temel özelliği şu şekildedir¹²;

- Hilenin temeli aldatmaya dayanır.
- Hile hatadan farklı olarak kasıt unsuru içerir.

- Hileyi yapan bu eylemini gizlilik içinde yürütür.
- Hileyi yapan bu eyleminin sonucunda kendisine fayda sağlar.
- Hile yapılan kişi ya da kurum hileden dolayı zarar görür.

2.2- Hilenin Nedenleri ve Hile Yapanların Özellikleri

Hile, hileyi yapan ve hileyi yapmış oldukları muhataplara göre farklı nedenlere dayanmaktadır. Tüm bu nedenlerin ortak noktası çıkar olmakla birlikte aşağıdaki tabloda sınıflandırılarak nedenleri açıklanmıştır.¹³

Tablo 1: Hilelerin Nedenleri

Hileyi Gerçekleştiren	Hilenin Muhatabı	Hilenin Nedenleri
İşletme Yönetimi	Devlet	Vergi kaçakçılığıyla ya da vergi teşviklerinden haksız şekilde yararlanarak, daha az vergi ödeyip daha fazla kazanç elde etme isteği
	Ortaklar	Kar daha fazla göstererek alınacak prim tutarını artırma ya da ortaklara daha az kar dağıtarak aradaki farkı kullanma isteği
	Yatırımcılar	Şirketin performans verilerini iyi göstererek şirket hisselerinin değerini artırmak ya da şirketin artmış hisse değerlerini korumak ve şirketi yatırımcılar (yatırımlar) için cazip hale getirmek
	Müşteriler	Sahte evraklar ile müşterilerden daha fazla tahsilat yapma isteği
	Satıcılar	Sahte evraklar ile satıcılara daha az ödeme yapma isteği
	Sigorta Şirketleri	Sigorta şirketlerine karşı yanlış beyanlar ve uygulamalar ile bu şirketlerden daha fazla tazminat alma isteği
	İşletme Çalışanları	Şirket karını düşük göstererek çalışanlara daha az prim, maaş veya ikramiye ödeme isteği
İşletme Çalışanları	İşletme	İşletmelerden hırsızlık yaparak menfaat sağlama isteği (nakdi ya da aynı menfaatler)

¹² GEE, Sunder, "Fraud and Fraud Detection: A Data Analytics Approach", Wiley corporate F&A series, 2014, chapter 1.

¹³ KATKAT ÖZÇELİK, Münevver, "Vergi Kaçırma Amaçlı Muhasebe Hileleri Üzerine Bir İnceleme", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Özel Sayı 2018, s. 498 – 499.

Rakip Firmalar	İşletme	-İşletme içinden anlaşmalar yaparak, sahte ya da muhteviyatı farklı evraklar ile daha fazla tahsilat yapma isteği -İşletmenin ticari sır niteliğindeki bilgilerini elde etme isteği -İşletmenin müşterileri çekme isteği
Müşteriler	İşletme	İşletme içinden anlaşmalar yaparak, sahte ya da muhteviyatı farklı evraklar ile daha ödeme yapma isteği
Satıcılar	İşletme	Sahte ya da muhteviyatı farklı evraklar ile daha ödeme yapma isteği

İşletmelerde hile yapanların spesifik özellikleri olabileceği gibi genellikle taşıdıkları bazı ortak özellikleri vardır. Bunlar;¹⁴

- Hile yapanların çok büyük bir kısmı erkektir.
- Zeki kişilerdir. Zekalarıyla sistemin açıklarına meydan okurlar ve rutin işleri yapmayı sevmezler.
- Egoaları yüksektir. Kendinden üst düzeyde olan kişileri küçümserler.
- Meraklıdır ve meraklarından bazı sorunları ve açıkları bulmaya çalışırlar.
- Aşırı çalışkandır. İşyerine en erken vakitte gelip en geç saate kadar çalışırlar.
- Stresli bir yaşam tarzına sahiptirler. Finansal sorunları vardır, evlilikle ilgili sorunları vardır ya da bazı hassasiyetleri vardır (kompleksiyonerlik gibi).
- Aç gözlüdürler, paraya aşırı ihtiyaç duyarlar. Hastalık, uyuşturucu ya da kumar vs. bağımlısı olabilirler. Bundan dolayı da para ihtiyaçları olabilir.
- İşle ilgili sorunlar yaşarlar. İşten gerçekte hak ettiğini alamadıklarını düşünürler. Emeklerinin karşılığı verilmemiş hissederek.
- Gelirinin üzerinde para harcaması vardır. Pahalı hobilere sahiptirler.

2.3- Hilenin Türleri

Hile türlerine (çalışan hilelerine) ilişkin birçok

kuruluş ve akademisyen farklı sınıflandırmalar yapmıştır. Örneğin ülkemizde Kamu Gözetimi Kurumu (KGK), hilenin özelliklerini sayarken hilenin çeşitlerine de değinmiş ve hileyi “Finansal Tablo Hileleri” ve “Varlıkların Kötüye Kullanılmasına İlişkin Hileler” olarak ikiye ayırmıştır. Bu konuda diğer bir ayrımı ise ACFE (Association of Certified Examiners - Sertifikalı Hile Denetçileri Derneği) yapmıştır. Hile konusunda dünyanın en büyük kuruluşu olan 85.000 üyesi bulunan ve her 2 yılda bir hile konusunda rapor yayımlayan ACFE; çalışan hilelerini üç sınıfa ayırmıştır. Raporlarda yer alan ve en sık karşılaşılan hile türleri aşağıdaki gibidir.¹⁵

1. Varlıkların Kötüye Kullanımı
2. Hileli Finansal Raporlama
3. Yolsuzluk

Hile denetçisi (CIA [Certified Fraud Examiner – Sertifikalı Hile Denetçisi], CFE [Certified Fraud Examiner – Sertifikalı Hile Denetçisi]) Mark R. Simmons ACFE için kaleme aldığı yazısında, bir hilenin (kamu görevlilerinin yapabileceği yolsuzluğun) oluşabilmesi için olması gereken dört şartı (doğru olmayan bir görevi kasten üstlenme, kasten üstlenilen bu göreve inanılması, mağdurların güveninin sağlanması ve buna göre hareket ettirilmesi, mağdurların zarara uğratılması) saydıktan sonra, kamuda hile (yolsuzluk) olarak oluşabilecek 12 farklı suç çeşidi saymıştır.¹⁶ Bunlar;

¹⁴ SIMMONS, Mark R., “Profiling an Internal Fraudster”, The Fraud Magazine, 1996.

¹⁵ ACFE, “Report To The Nations On Occupational Fraud And Abuse”, 2018.

¹⁶ SIMMONS, Mark R., What Is Fraud? Recognizing the Elements of Fraud (<https://www.cocfe.org/what-is-fraud.html>). Erişim Tarihi: 10 Haziran 2019.

- Rüşvet
- Ticari Rüşvet
- Yasadışı Hediye Alınması (Yasak Olmasını Bilerek Hediye Alınması)
- Çıkar Çatışması
- Yanlış İfadeler ve Yanlış İddialar
- Gasp
- Posta Dolandırıcılığı
- Telefon Dolandırıcılığı
- Görevi Kötüye Kullanma
- Zimmet
- Suç Olduğunu Öğrendiği Halde Suçu Bildirmeme

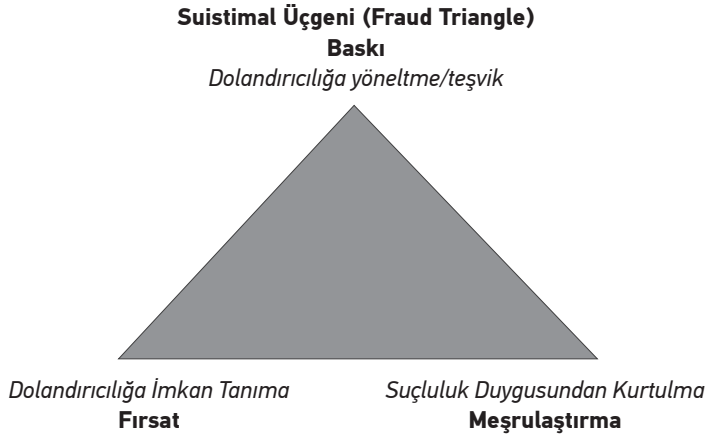
2.4- Hileye İten Nedenler, Hile Üçgeni ve Hile Elması

Hilenin gerçekleşebilmesi için ortada birtakım gerekçelerin ya da nedenlerin olması gerekir. Hiçbir hile (sahtekarlık) bir neden olmaksızın gerçekleşmez. İşte bu nedenler üzerinde araş-

tırma yapan ünlü kriminolog Donald R. Cressey, 1950'li yıllarda belirlediği iki kritere uyan 250 mahkumla görüşmüştür. Belirlemiş olduğu iki kriter; kişinin iyi niyetle bir güven konumunda bulunması ve bu güven konumunu ihlal etmesidir. Araştırması yaklaşık 5 ay sürmüştür.¹⁷

Donald R. Cressey araştırma sonunda kurduğu hipotezde hilenin gerçekleşebilmesi için üç unsurun birlikte bulunması gerektiğini ve tüm mahkumların bunlara uyduğunu belirtmiştir. Bu üç unsur; paylaşılabilen finansal bir problemin baskısı, güven ihlali yapma fırsatı ve güven ihlalini rasyonelleştirme (haklı gösterme) idi.¹⁸ Bu çalışmada bu üç unsurdan hile üçgeni olarak bahsetmemiştir. Hile üçgeni kavramını 2001 yılında ilk ortaya atan Joseph T. Wells olmuştur. Joseph T. Wells, Cressey'in çalışmasından yola çıkarak bu çalışmada yer alan 3 unsuru hile üçgeni (Suistimal Üçgeni) (Fraud Triangle) olarak adlandırmıştır.¹⁹

Şekil 1: Hile Üçgeni (Fraud Triangle)

¹⁷ KASSEM, R. and HIGSON, A.W., "The new fraud triangle model", Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences, 3 (3), 2012, s. 191.

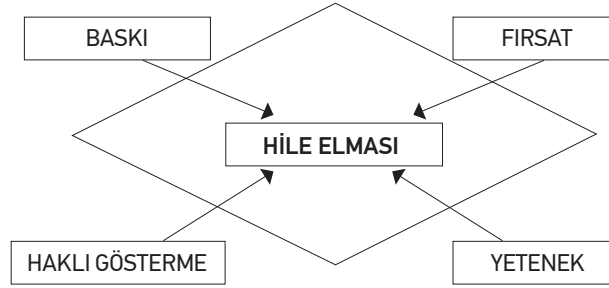
¹⁸ Cressey, D. R., "The criminal violation of financial trust", American Sociological Review, 15 (6), 1950, s. 741.

¹⁹ Wells, J.T., "Corporate Fraud Handbook: Prevention and Detection". 3rd edition, Hoboken, New Jersey, John Wiley & Sons, Inc., 2011, s. 30.

Hile üçgeni kavramını daha da ileriye götürerek yeni bir teori geliştiren Wolfe ile Hermanson yapmış oldukları çalışmada önceki unsurların hileli eylemleri gerçekleştirmediğini açıklayarak bunlara bir unsur daha eklenmesi gerektiğini

ifade etmişlerdir. Eklenmesi gereken dördüncü zorunlu unsuru da “Yetenekler” şeklinde ifade etmişlerdir ve yeni oluşan dörtlü şekle “Hile Elması” adını vermişlerdir.²⁰

Şekil 2: Hile Elması (The Fraud Diamond)²¹

3- DENETİM, MUHASEBE DENETİMİ ve HİLE DENETİMİ KAVRAMLARI

Denetim kelimesi belli bir alana özgü olmayıp genel bir terimdir ve birçok farklı alanda kullanılmaktadır. Denetim kavramının ortaya çıkışındaki asıl neden başkaları hakkında bilgi edinmeyi amaçlayanların (merak edenlerin) bu isteklerine karşılık vermedir.²² Denetimi genel olarak ifade etmek gerekirse; “*iktisadi faaliyet ve olaylara ilişkin iddiaların önceden saptanmış ölçütlere uygunluk derecesini araştırmak ve sonuçları ilgi duyanlara bildirmek amacıyla kanıt toplayan ve bu kanıtları değerlendiren sistematik bir süreçtir*”.²³

Denetim kavramı ile muhasebe denetimi kavramları birbirinden farklıdır. Denetim genel bir kav-

ramı ifade etmekte iken muhasebe denetimi daha özel bir alanla sınırlıdır. Muhasebe denetiminde sınırlandırılan bu kısım muhasebesel işlemler, yani muhasebenin nihai çıktısı olan mali tablolardır. Muhasebe denetimi ile mali tabloların önceden belirlenen ölçütlere uygunluğu araştırılır. Mali tabloların uygunluğunun yerinde olduğuna karar verildiğinde bu süreçte gelinceye kadarki tüm aşamaların da uygun olduğu sonucu ortaya çıkar.

Hile denetimi, hileli eylemleri araştırma üzerine kuruludur. Denetimde uygunluk araştırılırken, muhasebe denetiminde mali tablo uygunluğu araştırılır; hile denetiminde ise hileli eylemler araştırılmaktadır.²⁴

Denetim ile hile denetiminin arasındaki farklar aşağıdaki tabloda açıklanmıştır.

²⁰ KASSEM, R. and HIGSON, A.W., “The new fraud triangle model”, Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences, 3 (3), 2012, s. 192.

²¹ Wolfe, D. T. and Hermanson, D. R., “The fraud diamond: Considering the four elements of fraud”, The CPA Journal, 2004, s. 4.

²² MAHDAVİ, Gholam Hoseyn Ve Abbas Ali DARYAEI, “Giddens’ Structuration Teory, Corporate Governance And Audit Marketing”, Ludus Vtalis, Vol. XI, Num. 1, 2015, s. 1.

²³ BAŞPINAR, Ahmet, “Türkiye’de ve Dünyada Denetim Standartlarının Oluşumuna Genel Bir Bakış”, Maliye Dergisi, Sayı 148, 2005, s. 35.

²⁴ JAFARLI Ravan ve Gafgaz GAHRAMANLI, “Hata, Yaratıcı Muhasebe ve Hile Ayrımı, Muhasebe Hilelerine Karşı Çözüm Önerisi: Enron Skandalı Örneği”, Ünye İktisadi İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2018, S. 7.

Tablo 2: Denetim ile Hile Denetiminin Karşılaştırılması²⁵

	DENETİM (Muhasebe Denetimi)	HİLE DENETİMİ (Suistimal Denetimi)
Zamanlaması	Denetim faaliyeti, belirli periyotlar halinde ve düzenli şekilde yapılır. Tekrar eden bir faaliyettir.	Hile incelemesi, belirli periyotlarda yapılmaz. Yalnızca yeterli şüphe oluştuğunda yapılır. Tekrarlanmayan bir faaliyettir.
Kapsamı	Genel bir kapsama sahiptir ve finansal bilgilerin ya da mali tabloların incelenmesini içerir.	Özel bir kapsama sahiptir ve iddia edilen hususların açığa kavuşturulması için yapılır.
Amacı	Denetimin amacı, finansal tabloların uygunluğu ve doğruluğuna ilişkin kanaat oluşturmaktır.	Hile denetiminin amacı, hile eyleminin meydana gelip gelmediği ile bunu yapanları ortaya çıkarmaktır.
İlişkilendirme	Denetim bir kişi ile ilişkilendirilemez. Genellikle mali tablolara ilişkindir.	Hile incelemesi, kişilere karşı olarak yürütülür ve kişileri tespit etmeye ilişkindir.
Kullanılan Yöntem	Denetim teknikleri uygulanarak, kanıt toplama ile yapılır.	Hile denetimi, belgelerle, sistemdeki (kamu sistemindeki) bilgilerle ve sözlü ifadeler (mülakatlar) ile gerçekleştirilir.
Standart	Denetim, denetçiler vasıtasıyla yürütülür ve denetçiler de bu faaliyetlerini yürütürken mesleki şüphecilik ile hareket ederler.	Hile incelemesi, hile denetçileri vasıtasıyla yürütülür ve hile denetçileri hilelere ilişkin kanıtları elde etmeye çalışırlar.

Denetimin unsurları altı başlıkta toplanmaktadır. Bunlar²⁶:

- Denetim bir süreç olarak yürütülür: Denetim bir denetim planı ile başlanır ve sonunda bir rapor ile sonuca ulaştırılır. Denetimde tüm bu süreçler planlı bir şekilde yürütülür.
- İddialara ilişkin olarak yürütülür: Denetim yürütülürken bir takım iddialar üzerinden hareket edilir. Denetçi meslek şüphecilik ile tüm hususları irdeleyerek, iddiaların gerçeği uygun olup olmadığını araştırır.
- Belli kriterlere ve ölçütlere göre yürütülür: Denetçi iddialara ilişkin denetim faaliyetini yürütürken belirli ölçütler kullanır. Bu ölçütler önceden kararlaştırılmış standartlar, kanunlar, yönetimin almış olduğu kararlar

şeklinde sıralanabilir.

- Denetimde kanıtlar toplanır ve değerlendirilir: Denetçi, iddialar için sonuca ulaşmak adına yeterli ve güvenilir kanıt toplar ve bu topladıkları kanıtlarla değerlendirme yapar.
- İlgililere bilgi (rapor) sunulur: Denetim faaliyeti sonunda ilgililere bir denetim raporu sunulur ve denetim raporunda tüm hususlar işlenir.
- Geleceğe ilişkin tavsiyeler verir: Denetim geçmiş verilerin incelenip analiz edilmesinden sonra, geleceğe ilişkin de birtakım değerlendirmeler ve tavsiyelerde bulunur. Bu sayede işletme, faaliyetine daha uzun bir süre devam edebilir ya da devamlılığı süresince performansını artırabilir.

²⁵ Joseph T. Wells, "The First Step in Uncovering Fraud in the Auditor's Bailiwick Financial Information", Journal of Accountancy, 2003, s. 88.

²⁶ KARAHAN, Murat, "Türkiye, ABD ve AB'de Muhasebe Denetiminin Karşılaştırılması", Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 1/2, 2017, s. 274.

4- LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Hile denetimine ve elektronik ticarete ilişkin çalışmaların sayısı günden güne artmaktadır. Ancak elektronik ticarete hile denetimine ilişkin Türkiye’de ve dünyada yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu konuda tarafımızca yapılan araştırmada elektronik ticarete hile denetimine ilişkin doğrudan yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır, yapılan çalışmalarda hile denetiminin uygulama alanlarına değinilmiş ve elektronik ticaret kısmı çalışmaların içerisinde çok cüzi kalmıştır. Hile denetimi ve elektronik ticaretin denetimi konularında yapılan çalışmaların bir kısmı aşağıdaki gibidir.

Hile denetimi ve bu denetimlerin uluslararası düzeyde raporlanması üzerine en kapsamlı çalışmalar ACFE tarafından yapılmaktadır. ACFE, 1988 yılında Amerika’da kurulmuştur. Kurulduğu günden günümüze kadar da hile denetimi üzerine çalışmalar yapmaktadır. ACFE dünyadaki hile ve suistimallere ilişkin olarak ilk global raporunu 1996 yılında yayımlamıştır. 1996 yılından sonra da 2002 yılından itibaren her 2 yılda bir düzenli olarak global hile ve suistimal raporu yayımlamaktadır. Günümüze kadar, en sonuncusu 2018 yılında yayımlanmış olan toplamda 10 global hile ve suistimal raporu bulunmaktadır. 2018 yılı raporunda 125 ülkeden 23 farklı sektör ve 2690 olay incelenmiştir. İncelenen 23 sektör içerisinde elektronik ticaretin de kullanıldığı birçok sektör bulunmaktadır. Yapılan tespitlere göre, hilelerdeki toplam zarar 7 milyar dolar, ortalama her bir olaydaki kayıp ise 130.000 dolar civarındadır.²⁷

Hile denetimi konusunda piyasa analiz edildiğinde, denetim firmalarının da hem hile konusunda hem de elektronik ticaret alanında çalışmalar yaptığı ve raporlar sunduğu görülmektedir. Bu konuda dünya genelinde ofisleri bulunan ve dört büyükler (big four) olarak adlandırılan Ernst & Young, Klynveld Main Goerdeler (KPMG), Deloitte ve Price waterhouse Coopers (PwC)’un raporlamaları ve çalışmaları bulunmaktadır. Ülkemizde Deloitte Türkiye ve Türk Sanayici İşadamları Derneği’nin ortaklaşa yayımladığı raporlar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda ve raporlarda hile denetimine ve elektronik ticaretin gelişimine ilişkin güncel bilgiler yer almakta olup buna ilişkin öneriler sunulmaktadır.²⁸

Ajah ve İnyama (2011) yapmış oldukları çalışmada bankalardaki kredi hilelerini araştırmıştır. Bu araştırmada bu hilelerin temeli bir nevi elektronik işlemlere dayandığı için bilgi teknolojileri kullanılarak risk analizlerinin nasıl yapılacağı üzerine durulmuştur. Erken uyarı sistemleri kurulabileceği önerilerek, hile ne kadar azaltılırsa karın maksimize edileceği (olması gerekene en iyi şekilde yaklaştırılacağı) ifade edilmiştir.²⁹

Bircan (2013) yapmış olduğu çalışmada kar amaçsız işletmelerdeki hileler üzerine çalışmıştır. Çalışmada; kar amaçsız işletmelerin online sistemde almış oldukları bağış ve yardımlar ile bunların işleyişine ilişkin açıklamalara yer verilerek bu işletmelerdeki hile denetiminin mevcut durumları ile önemi vurgulanmıştır.³⁰

Çalış, Keleş ve Engin (2014) yapmış oldukları çalışmada, hile denetiminde proaktif yaklaşımın

²⁷ ACFE, Report To The Nations On Occupational Fraud And Abuse, 2018.

²⁸ Türk Sanayici İşadamları Derneği ve Deloitte Türkiye, “2019 E-Ticaret Raporu”, E-Ticaretin Gelişimi, Sınırların Aşılması ve Yeni Normlar, 2019.

²⁹ AJAH, Ifeyinwa and Chibueze Inyima, “Loan Fraud Detection And IT-Based Combat Strategies”, Journal of Internet Banking and Commerce, 2011, s. 1 – 13.

³⁰ BİRCAN, Gözde, “Kar Amaçsız İşletmelerde Hile Denetimi”, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Sayı.127.

kullanılması klasik hile denetimi yaklaşımlarından çok daha iyi kolaylıklar sağladığını ve bilgi teknolojilerinin daha ayrıntılı hile denetimi yaptığını ifade etmiştir. Çalışmada hastanelerin satın alma verileri için bilgi teknolojilerinden faydalanılarak hile denetimi gerçekleştirilmiş ve hiçbir zaman ortaya çıkarılamayacak hileler tespit edilmiştir. Bilgi teknolojileri doğru ve uzman bir ekiple uygulanırsa hile ile ilgili çok güzel sonuçlar çıkacağına önemi vurgulanmıştır.³¹

Doğan ve Nazlı (2015) tarafından yapılan araştırma ile Türkiye’de muhasebesel hata ve hilelerdeki yöneticilerin sorumlulukları tespit etmeye çalışmışlardır. Bu konuda Mersin Ticaret ve Sanayi Odaları’na kayıtlı işletmelerin yöneticilerine anket uygulanmış ve anket sonuçlarının analizinde Türkiye geneli bir genelleme yapılmasa bile bölgesel verilerden yola çıkılarak muhasebedeki hata ve hilelere yönelik yönetici sorumlulukları değerlendirilmiş ve öneriler geliştirilmiştir.³²

Acar, Öztürk ve Usul (2016) yapmış olduğu çalışmada teknolojinin ve işletmelerin çeşitlenmesi ile denetimin de geliştiğini, dijital işlemlerin önem kazandığını ifade etmişlerdir. Gelişen denetim tekniklerinin yeni denetim şekli olan sürekli denetimi ortaya çıkardığı açıklanmış olup çalışmada sürekli denetimin sağladığı faydalar ile sürekli denetime ilişkin teorik bilgilere yer verilmiştir.³³

Gonzales ve Hoffman (2018) yaptıkları çalışmada, hilelerin tespit edilmesi ve önlenmesi açı-

sından sürekli denetim üzerine çalışmışlardır. Sürekli denetim raporlamalarının tek başına hile tespitinde yeterli olmadığı, bu raporlamanın verimli ve etkili olabilmesi için izleme sisteminin güçlü bir yapı üzerine kurulması gerektiğini açıklamışlardır ve sistem ne kadar güçlü ise hile tespiti o kadar kolay, sistem zayıf ise hile tespiti o kadar zordur ve hile sayısı sistemin zayıf olduğu dönemlerde artmaktadır tezini ileri sürmüşlerdir.³⁴

Yılmaz ve Karakadılar (2019) yaptıkları çalışmada Türkiye’deki elektronik ticaretin beklenen düzeye ulaşabilmesi için çözüm önerileri geliştirmek üzere anket uygulamış ve e-ticaretle ilgili en büyük sorunun güvenlik çekinceleri olduğu belirtilmişlerdir. Bu konudaki şüphelerin giderilebilmesi için de iş süreçlerinin denetimi, tesislerin denetimi, güvence onayları, ödeme uygunlukları gibi önerilerde bulunulmuştur. Bu çalışmada ayrıca birçok sürecin denetiminin önemi vurgulanmıştır.³⁵

Kendirli ve Kısacık (2019) yapmış oldukları çalışmada muhasebedeki hata ve hileleri anlamlandırmaya çalışmış ve bu konulardaki teknik bir takım bilgiler vermişlerdir. Verilen teknik bilgilerden sonra Çorum’daki Serbest Muhasebeci Mali Müşavir (SMMM) ve Yeminli Mali Müşavir (YMM)’lerin hata ve hile algıları ile meslek mensuplarının bu anlamdaki etige uyup uymadıkları ölçülmeye çalışılmıştır. Meslek mensuplarıncı bazı hata ve hilelerin yapıldığı tespit edilmiştir.³⁶

³¹ ÇALIŞ, Yıldırım, Emrah KELEŞ ve Ahmet ENGİN, “Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bilgi Teknolojilerinin Önemi ve Bir Uygulama”, Muhasebe Finansman Dergisi, 2014, s. 93 – 108.

³² DOĞAN, Zeki ve Elif NAZLI, “Muhasebede Hata ve Hilelerin Önlenmesinde Yöneticilerin Sorumluluğunun Tespitine Yönelik Bir Araştırma”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 4, 2015, s. 195 – 212.

³³ ACAR, Durmuş, Mahmut Sami ÖZTÜRK ve Hayrettin USUL, “DİJİTAL ORTAMDA DENETİM: SÜREKLİ DENETİM”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Muhasebe Denetimi Özel Sayısı, Sayı: 21, 2016, s. 1561 – 1571.

³⁴ GONZALES, G. C. ve HOFFMAN, V. B., “Continuous Auditing’s Effectiveness As A Fraud Deterrent”, Auditing: A Journal of Practice and Theory, Cilt: 37, Sayı: 2, s. 225 – 247.

³⁵ YILMAZ, Engin ve İbrahim Sarper KARAKADILAR, “Türkiye’deki Elektronik Ticaret Uygulamalarına Müşteri Gözünden Bakış ve İyileştirme Önerileri”, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, 2019, s. 53 – 75.

³⁶ KENDİRLİ, Hülya, Selçuk KENDİRLİ ve Harun KISACIK, “The Frauds and Errors in Auditing; A Case Study in Çorum Area”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 8, Ek Sayı: 1, 2019, s. 1055 – 1069.

5. ELEKTRONİK TİCARETTE HİLE DENETİMİNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA (VERGİ MÜFETTİŞLERİ ÜZERİNE ELEKTRONİK TİCARETTE HİLE DENETİMİ ANKET ÇALIŞMASI)

5.1- Araştırmanın Konusu ve Amacı

Elektronik ticaretin hızlı büyümesine paralel olarak elektronik ticarette hileye ilişkin riskler de artmaktadır. Elektronik ticarette hile riski bulunan alanların tespiti, bunlara ilişkin önlemlerin alınması, öneriler geliştirilmesi, yasal düzenlemelerin oluşturulması, diğer denetim türleriyle (vergi denetimi, iç denetim, bağımsız denetim) ilişkilendirilmesi, elektronik ticarette hile denetimini kolaylaştıracak uygulamaların belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu konularda ülkemizde ve dünyada yapılan çalışmalar ise oldukça sınırlıdır.

Yapılan bu araştırmanın konusu, elektronik ticarette hile denetimidir. Araştırmanın amacı ise, (denetimin kamusal kısmında yer alan) vergi müfettişlerinin³⁷ elektronik ticarette hile denetimine ilişkin edinimlerinin ölçülmesi, tespitler yapılması, yapılan tespitlerin analiz edilmesi ve elektronik ticarette hile denetimine ilişkin öneriler geliştirilmesidir.

5.2- Araştırmanın Metodolojisi

Elektronik ticarette hile denetimine ilişkin tespitler yapıp analiz edilebilmesi amacıyla vergi müfettişlerine yönelik “anket çalışması”, bu araştırmanın yöntemi olarak belirlenmiştir. Elektronik ticarette hile denetimi anketinin oluşturulabilmesi için elektronik ticaret ve hile denetimi konusundaki çalışmalar incelenmiştir. İncele-

nen bu çalışmalar sonucunda iki bölümden oluşan anket soruları hazırlanmıştır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların demografik bilgilerinin yer aldığı 5 soruya, anketin ikinci bölümünde ise elektronik ticarette hile denetimine ilişkin 15 soruya yer verilmiştir. Anket sorularına ve soruların ölçeklendirilmesine ilişkin istatistikçilerden destek alınmıştır.

Hazırlanan anket Google Forms kullanılarak katılımcılara iletilmiştir.³⁸ Anket sorularına alınan cevaplar da yine elektronik ortamda Google Forms üzerine olup iletilen linke katılım sağlayan toplam vergi müfettişi sayısı ise 381’dir.

Elektronik ticarette hile denetimi anket çalışmasının analizi için “Statistical Package for Social Sciences (SPSS)” programının 25.0 versiyonundan faydalanılmıştır. Analizler ve istatistiklerde yer alan veriler SPSS 25.0 versiyonundan alınmıştır.

5.3- Araştırmanın Evreni ve Örneklem Büyüklüğünün Hesaplanması

5.3.1- Araştırmanın Evreni

Araştırmanın yöntemi olarak önceki bölümde açıklandığı üzere anket seçilmiştir. Anket nicel araştırmaya dayanan bir yöntemdir. Bu yöntem ile örneklem üzerinden nicel veriler toplanır, toplanan bu veriler istatistiksel olarak çözümlenir ve bulgulara ulaşılarak genellemeler yapılır. Bulgulara sağlıklı şekilde ulaşılabilmesi ve çözümlenmelerin doğru yapılabilmesi için araştırma evreninin ve araştırma evrenindeki örneklem seçimi çok önemlidir.

Bu araştırmanın evreni olarak, Türkiye’de

³⁷ Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde (ayrıca belirtilmediği sürece) vergi müfettişi ibaresinden vergi müfettişi, vergi müfettiş yardımcısı ve vergi başmüfettişi anlaşılmalıdır. Bu unvanların hepsi için ortak ifade olan “vergi müfettişi” ismi kullanılacaktır.

³⁸ Oluşturulan anketin internet linki aşağıdaki gibidir; https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScVIsaQbji1DFSww-U5xXlrJB4zWZYKWL_ABUzxs50EG_tTLw/closedform

vergi denetimi üzerine profesyonel eğitim alan³⁹, bu konuda kamu adına incelemeler yapan, vergisel mevzuatın oluşturulmasına katkı sunan⁴⁰ vergi müfettişleri seçilmiştir.

Vergi müfettişleri Vergi Denetim Kurulu bünyesinde çalışmaktadır. Aşağıdaki tabloda da belirtildiği üzere, Türkiye genelinde Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın verilerine göre; 218'i vergi başmüfettişi, 2.810'u vergi müfettişi, 5.224'ü vergi müfettiş yardımcısından oluşan toplamda 8.252 vergi inceleme elemanı görev yapmaktadır.⁴¹

5.3.2- Örneklem Büyüklüğünün Hesaplanması

Anket evreni olarak seçilen vergi müfettişlerine yönelik sağlıklı ve güvenilir test sonuçlarına ulaşabilmek için örneklem büyüklüğünün ana kütleyi yansıtacak biçimde belirlenmesi gerekmektedir.⁴²

Yapılacak araştırmalar için ana kütle sayısı biliniyor ise bu ana kütleyi temsil edebilecek örneklem seçilebilmesi için formüller geliştirilmiştir. Bu formüllerde hata düzeyleri belirlenir ve kabul edilebilir bu hata düzeylerine göre örneklem büyüklükleri seçilebilir.⁴³

$\alpha = 0.05$ için Örneklem Büyüklükleri için yapılan araştırmalardaki verilerden hareketle ana kütle büyüklüğümüz olan 8.252 vergi müfettişi

için %95 güvenilirlikte %5 hata seviyesinde seçilmesi gereken en az örnek sayısı 357 ile 370 arasında olmalıdır. Yapmış olduğumuz anket çalışmasında örnek sayısı 381 olarak gerçekleşmiştir. Gerçekleşen bu sayıya göre örneklem büyüklüğü ana kütleyi yansıtmak için yeterli sayıdadır.⁴⁴

5.4- Araştırma Bulguları ve Analizleri

5.4.1- Veri Toplama Araçları ve Süreci

Veri toplama aracı olarak kullanılan "Elektronik Ticarete Hile Denetimi" adlı anket, araştırmacı tarafından oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Ayrıca anket çalışmasında cinsiyet, yaş, eğitim durumu gibi demografik bilgiler de alınmıştır. Elektronik Ticarete Hile Denetimi anketi, 15 maddeden oluşan 5'li likert tipi derecelendirmesi olan bir ankettir. Anketten alınabilecek puanlar 15 ile 75 arasında sıralanmaktadır. Anketin likert tipi şeklinde oluşturulan sorularının 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 12, 13, 14 ve 15. maddelerinde yer alan soruları normal kodlanmış sorular iken, ankette yer alan 5, 9, 10 ve 11. maddelerdeki sorular ters kodlanmıştır.

5.4.2- Veri Analizleri İçin Kullanılan Testler

Araştırmada IBM SPSS Statistics 25 paket programı kullanılmıştır. Elektronik Ticarete Hile

³⁹ Vergi müfettiş yardımcıları mesleğe alınmalarından itibaren, yaklaşık 6 ay süren "Temel Eğitim", yaklaşık 2 ay süren "Hizmet İçerisi Eğitim", her biri 3'er ya da 4'er aylık periyotlarda olan ve kıdemli vergi müfettişlerinin yanında uygulamalı olarak eğitildikleri "Refakat" çalışmalarıyla geçirilmektedirler. Bu sürecin devamında yapılan "Yetki" sınavında başarı gösterenler, inceleme teftiş ve soruşturma yetkilerine haiz olarak "Yetkili Vergi Müfettiş Yardımcısı" olarak çalışmaktadırlar. 3 yıllık yardımcılık döneminin sonunda 4 ayrı alandan girmiş oldukları "Yeterlik Sınavı" sonrasında ise başarı gösterenler Vergi Müfettişi olarak atanarak görevlerine devam etmektedirler.

⁴⁰ Vergi müfettişlerinin görev ve yetkileri içerisinde vergi mevzuatının geliştirilmesine katkı sunmak ve bu konularda "Görüş ve Öneri Raporları" ile çalışmalar yapmak da bulunmaktadır.

⁴¹ (<https://www.hmb.gov.tr/vdk-vergi-mufettisi-dagilimi>). Erişim tarihi: 20 Temmuz 2019.

⁴² BAŞ, Türker, "Anket, Nasıl Hazırlanır, Uygulanır, Değerlendirilir?", Seçkin Yayınevi, Ankara, 2005, s. 46.

⁴³ YAZICIOĞLU, Yahşi ve Saniye ERDOĞAN, "Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri", Detay Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 47-50.

⁴⁴ YAZICIOĞLU ve ERDOĞAN, s. 50.

Denetimi Anketinin cinsiyet, yaş gibi değişkenleri açısından incelenmesinde Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Ayrıca güvenilirlik analizi ve faktör analizinden de yararlanılmıştır.

5.4.3- Anketin Güvenirliğinin Test Edilmesi (Cronbach Alfa Analizi)

Araştırmada anketin güvenilirliğini test için Cronbach Alfa analizi kullanılmıştır.

Anketlerde yer alan soruların ölçeklerinin genel güvenilirliğini değerlendirmek için Cronbach Alfa katsayısı kullanılır. Cronbach Alfa, 0 ila 1 arasında değer alır. 0.70 ila 0.90 arasında olması, ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu anlamına gelir.⁴⁵

Cronbach alfa katsayısı yüksek olan ölçekteki maddelerin; birbirleriyle tutarlı olduğu ve bir o kadar da aynı özelliği ölçen maddelerden meydana geldiği yorumu yapılır.⁴⁶

Elektronik ticarete hile denetimi anketinde güvenilirlik kat sayısı (Cronbach's Alpha) .733 olarak bulunmuştur. Bu değer güvenilirlik ölçütü olan .70'ten büyük olduğu için veriler güvenilirlerdir.

5.4.4- Demografik Özelliklerin Analizi

Ankete katılan 381 vergi müfettişinin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, unvan ve çalışma yılına göre anketten elde edilen sonuçların istatistiki verileri aşağıdaki gibidir.

- Ankete Katılımın Cinsiyete Göre Dağılımı

Araştırmanın örneklemini Türkiye'de vergi müfettişi olarak çalışan 65 (%17.1) kadın, 316 (%82.9) erkek olmak üzere toplam 381 kişi oluşturmaktadır.

- Ankete Katılımın Yaşa Göre Dağılımı

Örneklemin yaşlarının dağılımı, anket çalış-

masında araştırmacı tarafından 7 sınıfa ayrılmıştır. 26-30 yaş aralığında olan 64 kişi (%16.8), 31-35 yaş aralığında olan 200 kişi (%52.5), 36-40 yaş aralığında olan 72 kişi (%18.9), 41-45 yaş aralığında olan 22 kişi (%5.8), 46-50 yaş aralığında olan 5 kişi (%1.3), 51 ve üzeri yaş aralığında olan 18 kişi (%4.7) olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan kişilerin yaş ortalamaları 3.36 bulunmuştur. Yani 7 kategori içerisinde 3. kategoride yer alan 31-35 yaş aralığında olduğu bulunmuştur.

- Ankete Katılımın Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan kişilerin eğitim durumlarına bakıldığında %82.9'unun lisans eğitimi aldığı (316 kişi), %16'sının yüksek lisans eğitimi aldığı (61 kişi), %1'inin ise doktora eğitimini aldığı (4 kişi) görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarının ortalamalarının 1.18 olduğu bulunmuştur.

- Ankete Katılımın Unvana Göre Dağılımı

Araştırmaya katılan kişilerin unvanları; vergi müfettiş yardımcısı, vergi müfettişi ve vergi başmüfettişi olarak sınıflandırılmıştır. Buna göre katılımcıların %61.4'ü vergi müfettiş yardımcısı (234 kişi), %36.2'si vergi müfettişi (138 kişi), %2.4'ü ise vergi başmüfettişi (9 kişi) olarak görev yapmaktadırlar.

- Ankete Katılımın Çalışma Yılına Göre Dağılımı

Katılımcıların meslekteki çalışma yıllarına bakıldığında, 1-3 yıl arasında çalışan kişi sayısının 5 (%1.3), 4-6 yıl arasında çalışan kişi sayısının 221 (%58), 7-9 yıl arasında çalışan kişi sayısının 71 (%18.6), 10 yıl ve üzerinde çalışan kişi sayısının 84 (%22) olduğu görülmektedir. Çalışma süresi ortalaması alındığında ankete katılım sağlayan vergi müfettişlerinin 6,6 yıl ve üzerinde bir ortalama sahip oldukları tespit edilmiştir.

⁴⁵ SERÇEMELİ, Murat ve M. Suphi ORHAN, "Sürekli Denetim Ve Denetimin Geleceğine Bakış Üzerine Bist-100 Şirketlerinde Bir Araştırma", Sayıştay Dergisi, Sayı: 101, 2016, s. 37.

⁴⁶ UZUNSAKAL, Ece ve Doğan YILDIZ, "Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması Ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama", Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi, 2018, s. 19.

5.4.5- Araştırma Bulguları

5.4.5.1- Kolmogorov Smirnov Testi

Ankette yer alan verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakmak için Kolmogorov Smirnov analizi kullanılır. Yapılan analizin sonuçları aşağıdaki tabloda yer aldığı gibidir.

Araştırmanın elektronik ticarete hile denetimine verilen cevaplardan alınan toplam puan sonuçlarına göre verilerin normal dağılıp dağılmadığına baktığımızda p değerinin .001 olduğu görülmektedir. P değeri .05'ten küçük olduğu için veriler normal dağılım göstermemektedir. Veriler normal dağılım göstermediği için araştırmada nonparametrik testler kullanılacaktır. Nonparametrik testler olarak Mann Whitney-U Testi ile Kruskal Wallis Testi kullanılacaktır.

5.4.5.2- Mann Whitney U Testleri

Mann Whitney U testleri ile demografik özelliklere göre anlamlı farklılıklar olup olmadığına bakılacaktır. Bu testlere ilişkin olarak yöneltilen sorular ve yapılan testler aşağıdaki gibidir.

Elektronik ticarete hile denetimi ile cinsiyet arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Elektronik ticarete hile denetimi anketine verilen cevaplarda cinsiyet açısından farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Mann Whitney U testi kullanılmıştır.

Elektronik ticarete hile denetimi anketinde Mann Whitney U testi sonucu cinsiyet değişkeni ortalaması 1.83 iken standart sapması .377'dir. Ankete verilen cevaplarda minimum alınan puan 27, maksimum alınan puan 75'tir.

Araştırmaya 65 kadın katılmıştır. Kadınların sıra ortalaması 235.93'tür. Araştırmaya 316 erkek katılmıştır ve erkeklerin sıra ortalaması 181.76'dır.

Elektronik ticarete hile denetimi anketinin Mann Whitney U testi sonucuna göre p değeri .000 olarak bulunmuştur. Yani cinsiyete göre elektronik ticarete hile denetimi sorularına verilen cevaplarda anlamlı farklılık olduğu bulunmuş-

tur. ($P=0.000<0.05$) Buna göre kadınların verdiği cevapların ($Mdn=59$) erkeklere göre ($Mdn= 56$) daha yüksek puanda olduğu söylenebilir.

Elektronik Ticarete Hile Denetimi ile yaş arasında anlamlı farklılık var mıdır?

Araştırmaya katılan 26-30 yaş aralığındaki katılımcıların sıra ortalamaları 184.88, 31-35 yaş aralığındakilerin 185.46, 36-40 yaş aralığındakilerin 194.41, 41-45 yaş aralığındakilerin 212.25, 46-50 yaş aralığındakilerin 283.90, 51 ve üstü yaş aralığındakilerin 208.94'tür.

Yapılan analiz sonucunda elektronik ticarete hile denetimi anketinde verilen cevaplarda yaşa göre farklılık olup olmadığına bakıldığında p değerinin .342 olarak bulunduğu görülmektedir. P değeri .05'ten büyük olduğu için yaşa göre anlamlı farklılık yoktur. ($P=0.342>0.05$)

Elektronik Ticarete Hile Denetimi müfettişlerin eğitim durumlarına göre farklılık göstermekte midir?

Araştırmaya katılan 381 kişinin eğitim durumlarının sıra ortalamalarına bakıldığında lisansın 189.02, yüksek lisansın 205.17, doktoranın ise 131.38 olduğu görülmektedir.

Kruskal Wallis Testi sonucunda p değeri .318 olarak bulunmuştur. P değeri .05'ten büyük olduğu için elektronik ticarete hile denetimine verilen cevaplar eğitim durumlarına göre farklılaşmamaktadır. ($P=0.318>0.05$)

Elektronik Ticarete Hile Denetimi unvanı göre farklılaşmakta mıdır?

Katılımcıların unvan sıra ortalamalarına bakıldığında vergi müfettiş yardımcılarının 185.04, vergi müfettişi 195.29, vergi başmüfettişi 280.06 olduğu bulunmuştur.

Yapılan analiz sonucunda p değeri .033 olarak bulunmuştur. P anlamlılık değer .05'ten küçük olduğu için müfettişlerin unvanlarına göre verilen cevapların farklılaştığı bulunmuştur. Buna göre vergi başmüfettişlerinin verdiği cevaplardan aldığı puanların vergi müfettişi ve vergi müfettiş yardımcılarının göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Elektronik Ticarete Hile Denetiminin meslekte çalışma yıllarına göre farklılık göstermekte midir?

Katılımcıların meslekteki çalışma yıllarına göre sıra ortalamaları incelendiğinde 1-3 yıl arasındakilerin 201.20, 4-6 yıl arasındakilerin 179.60, 7-9 yıl arasındakilerin 202.57, 10 yıl ve üzeri olanların 210.61 olduğu görülmektedir.

Yapılan analiz sonucunda p değeri .118 olarak bulunmuştur. Elektronik ticarete hile denetimine verilen cevaplarda, bireylerin çalışma yıllarına göre farklılaşmadığı görülmektedir. ($P=0.118>0.05$)

5.4.6- Faktör Analizi

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Measure of Sampling Adequacy değeri .735 olarak bulunmuştur. Yani .60'dan büyük olduğu için araştırmanın örneklem sayısı yeterlidir.

Faktör analizinde %of Variance değerlerine bakıldığında birinci alt boyut %16.443, ikinci alt boyut %14.791, üçüncü alt boyut %11.855 ve dördüncü alt boyut ise %10.108 olarak açıklanmıştır. Yani oluşturulan anketin 4 tane alt boyutu vardır ve toplamda %53 açıklamaktadır. (Alt boyutlar araştırmacı tarafından belirlenmiştir.)

Faktör analizi sonucunda 6,7,8,12. maddeler birinci alt boyutta, 9,10,11. maddeler ikinci alt boyutta, 1,2,3,14,15. maddeler üçüncü alt boyutta ve 4,13. maddeler dördüncü alt boyutta yer almaktadır.

Anket araştırmasının soruları hazırlanırken 4 farklı boyutta çalışma hazırlanmıştır. Faktör analizinde de bu boyutlara ilişkin soruların almış olduğu puanlara göre gruplandırma yapılmıştır. Alt boyutlardaki soruların sınıflandırmaları aşağıdaki gibidir.

1. Birinci alt boyutta yer alan 6, 7, 8 ve 12. sorular "Elektronik Ticarete Hile Tespitini Kolaylaştıran İşlemlerin Tespitine" ilişkindir.
2. İkinci alt boyutta yer alan 9, 10 ve 11. sorular "Elektronik Ticarete Hile Denetimi-

ne İlişkin Yasal Düzenlemeler ile Cezaların Yeterliliklerinin Tespitine" ilişkindir.

3. Üçüncü alt boyutta yer alan 1, 2, 3, 14 ve 15. sorular genel olarak "Vergi Denetimi ile Elektronik Ticarete Hile Denetiminin İlişkilendirilmesine" ilişkindir.
4. Dördüncü alt boyutta yer alan 4 ve 13. sorular "İç Denetim ile Elektronik Ticarete Hata ve Hile Riskine" ilişkindir.

5.4.7- Araştırma Sorularının Analizi

Elektronik ticarete hile denetimine ilişkin ankette yer alan 15 soruya ilişkin olarak verilen cevapların analizi aşağıdaki gibi olacaktır.

1. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **"1. Elektronik ticaret işletmesinin denetiminde hile ile karşılaşıldığında "Vergi Suçu Raporu" yazılarak suçu işleyenler hakkında yasal işlem başlatılır."** sorusuna katılımcıların; 7'si (%2) "Kesinlikle Katılmıyorum", 30'u (%8) "Katılmıyorum", 40'ı (%10) "Kararsızım", 217'si (%57) "Katılıyorum", 87'si (%23) "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%80'i) "Kesinlikle Katılıyorum" ve "Katılıyorum" cevapları vermiştir. Buna göre vergi müfettişleri; elektronik ticaret işletmesinin denetiminde hile ile karşılaştığında bu durumu suç raporu ile raporlaştırarak ilgilileri hakkında yasal işlem başlatmaktadır ya da başlatacağıdır.

2. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **"2. Vergi müfettişleri hata ve hile ayırımına ilişkin olarak yeterli düzeyde eğitim almaktadır."** sorusuna vergi müfettişlerinin; 22'si (%4) "Kesinlikle Katılmıyorum", 104'ü (%21) "Katılmıyorum", 65'i (%13) "Kararsızım", 217'si (%44) "Katılıyorum", 87'si (%18) "Kesinlikle Katılıyorum" şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin büyük çoğunluğu (%62'si) hile denetimine ilişkin vergi müfettişle-

rinin yeterli eğitimi aldığını düşünmektedir ancak bu konuda bir fikri olmayanlar ile yeterli eğitim alınmadığını düşünenlerin oranı da azımsanmayacak derecededir.

3. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“3. Vergi denetimi elektronik ticaret işletmelerindeki hilelerin açığa çıkarılmasına katkı sağlar.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 4’ü (%1) “Kesinlikle Katılmıyorum”, 19’u (%5) “Katılmıyorum”, 28’i (%7) “Kararsızım”, 234’ü (%62) “Katılıyorum”, 96’sı (%25) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%87’si) vergi denetiminin işletmelerdeki hileleri açığa çıkaracağını düşünmektedir.

4. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“4. Elektronik ticarete hilelerin önlenmesi açısından iç denetim vergi denetiminden daha önemli bir yere sahiptir.”** sorusuna katılımcıların; 12’si (%3) “Kesinlikle Katılmıyorum”, 73’ü (%19) “Katılmıyorum”, 64’ü (%17) “Kararsızım”, 179’u (%47) “Katılıyorum”, 53’ü (%14) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin büyük bir çoğunluğu (%61’i) elektronik ticarete hilelerin önlenmesi açısından iç denetimin vergi denetiminden daha önemli bir yere sahip olduğunu düşünmektedir.

5. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“5. Elektronik ticarete hilelerin önlenmesinde bağımsız denetim (örneğin: YMM tam tasdiği) vergi denetiminden daha önemli bir yere sahiptir.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 92’si (%24) “Kesinlikle Katılmıyorum”, 195’i (%51) “Katılmıyorum”, 47’si (%12) “Kararsızım”, 41’i (%11) “Katılıyorum”, 6’sı (%2) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%75’i) vergi denetiminin elektronik ticarete

hilelerin önlenmesine ilişkin bağımsız denetimden daha önemli bir yere sahip olduğunu düşünmektedir.

6. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“6. Elektronik ticarete satışların internetten yapılması (online ortamda kayıtlı olması) hilelerin tespitini kolaylaştırır.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 6’sı (%2) “Kesinlikle Katılmıyorum”, 36’sı (%10) “Katılmıyorum”, 43’ü (%5) “Kararsızım”, 249’u (%65) “Katılıyorum”, 47’si (%12) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%77’si) elektronik ticarete satışların online ortamda kayıtlı olmasının hilelerin tespitini kolaylaştıracağını düşünmektedir.

7. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“7. Elektronik ticarete ödemelerin internetten yapılıyor olması hilelerin tespitini kolaylaştırır.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 5’i (%1) “Kesinlikle Katılmıyorum”, 19’u (%5) “Katılmıyorum”, 16’sı (%4) “Kararsızım”, 251’i (%66) “Katılıyorum”, 90’i (%24) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin neredeyse tamamına yakını (%90’ı) elektronik ticaretteki ödemelerin online yapılıyor olmasının hile tespitini kolaylaştıracağını düşünmektedir.

8. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“8. Elektronik ticarete teslimat verilerinin sanal ortama girişinin yapılıyor olması hile tespitini kolaylaştırır.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 6’sı (%1) “Kesinlikle Katılmıyorum”, 27’si (%7) “Katılmıyorum”, 37’si (%10) “Kararsızım”, 255’i (%67) “Katılıyorum”, 56’sı (%15) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%82’si) elektronik ticarete teslimat verilerinin sanal ortama kayıtlarının yapılmasının hile tespitini kolaylaştıracağını düşünmektedir.

9. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“9. Elektronik ticaretin denetimine ilişkin ülkemizdeki yasal düzenlemeler yeterli düzeydedir.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 101’i (%27) “Kesinlikle Katılıyorum”, 201’i (%53) “Katılmıyorum”, 61’i (%16) “Kararsızım”, 17’si (%4) “Katılıyorum”, 1’i (%0) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%80’i) elektronik ticaretin denetimine ilişkin yasal düzenlemelerin yetersiz olduğunu düşünmektedir.

10. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“10. Vergi mevzuatımızdaki hilelere ilişkin cezai yaptırımlar yeterli düzeydedir.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 99’u (%26) “Kesinlikle Katılmıyorum”, 37’si (%10) “Katılmıyorum”, 19’u (%5) “Kararsızım”, 225’i (%62) “Katılıyorum”, 79’u (%22) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%83’ü) vergi mevzuatımızdaki hilelere ilişkin cezai yaptırımların yetersiz olduğunu düşünmektedir.

11. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“11. Vergi mevzuatımızdaki hilelere ilişkin cezai yaptırımlar caydırıcıdır.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 110’u (%29) “Kesinlikle Katılmıyorum”, 216’sı (%57) “Katılmıyorum”, 21’i (%5) “Kararsızım”, 30’u (%8) “Katılıyorum”, 4’ü (%1) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%86’sı) vergi mevzuatımızdaki hilelere ilişkin cezai yaptırımların caydırıcılığının olmadığını düşünmektedir.

12. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“12. Elektronik ticarette hilelerin tespiti geleneksel ticaretteki hilelerin tespitinden daha kolaydır.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 10’u (%2) “Kesinlikle Katılmıyorum”, 57’si (%15) “Katılmıyorum”, 53’ü

(%14) “Kararsızım”, 220’si (%58) “Katılıyorum”, 41’i (%11) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevap vermiştir.

Vergi müfettişlerinin büyük bir çoğunluğu (%69’u) elektronik ticaretteki hilelerin tespitinin geleneksel ticaretteki hilelerin tespitine oranla daha kolay olacağını düşünmektedir.

13. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“13. Elektronik ticarette hata riski hile riskinden daha fazladır.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 13’ü (%4) “Kesinlikle Katılmıyorum”, 93’ü (%24) “Katılmıyorum”, 114’ü (%30) “Kararsızım”, 112’si (%29) “Katılıyorum”, 49’u (%13) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin elektronik ticarette hata riskinin hile riskinden fazla olup olmadığına ilişkin kanaati oluşmamıştır. Bu konuda risk düzeyleri için kararsızlık (%30) oranı en yüksek oran çıkmıştır. Görüşe katılım sağlayanların toplam oranı %42 iken katılım sağlamayanların oranı %37 civarında kalmıştır. Elde edilen bu verilere ilişkin olarak kesin bir kanaat belirtmek oldukça güçtür.

14. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“14. Elektronik ticaret işletmelerindeki hileler verginin eksik ya da geç tahakkuk etmesine sebebiyet verir.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 4’ü (%1) “Kesinlikle Katılmıyorum”, 8’i (%2) “Katılmıyorum”, 30’u (%5) “Kararsızım”, 247’si (%65) “Katılıyorum”, 92’si (%24) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevap vermiştir.

Vergi müfettişlerinin neredeyse tamamına yakını (%89’u) elektronik ticaret işletmelerindeki hilelerin vergilerin geç ya da eksik tahakkuk ettirilmesine sebebiyet verdiğini düşünmektedir.

15. Soruya Verilen Cevapların Analizi

Vergi müfettişlerine sorulan **“15. Elektronik ticaret işletmelerindeki hileler işletme kazancının (karının) artırılmasına yöneliktir.”** sorusuna vergi müfettişlerinin; 19’u (%5) “Kesin-

likle Katılmıyorum”, 39’u (%10) “Katılmıyorum”, 41’i (%11) “Kararsızım”, 208’i (%55) “Katılıyorum”, 74’ü (%19) “Kesinlikle Katılıyorum” şeklinde cevaplar vermiştir.

Vergi müfettişlerinin büyük bir çoğunluğu (%74’ü) elektronik ticaret işletmelerindeki hilelerin işletme kazancını (karını) artıracaklarını düşünmektedir. Esasında bu durum önceki soruda yer alan hilelerin vergiyi azaltmaya yönelik olduğuna ilişkin görüşle çalışmaktadır. Çünkü işletme kazancı arttıkça ödenecek vergi de artacaktır. Bu nedenle de hile işletme karını artırır demek hile vergiyi de artırır demek olacaktır. Vergi müfettişlerinden bu sorudan çıkarılan anlam (bu hususa ilişkin Katılıyorum ve Kesinlikle Katılıyorum cevabı veren vergi müfettişlerinden de bilgi alınmıştır) verginin işletmenin resmi karından ziyade gayri resmi kazancın (karın) artırılmasıdır.

Anket araştırmasının soruları hazırlanırken 4 farklı boyutta çalışma hazırlanmıştır. Faktör analizinde de bu boyutlara ilişkin soruların almış olduğu puanlara göre gruplandırma yapılmıştır. Alt boyutlardaki soruların sınıflandırmaları aşağıdaki gibidir.

1. Birinci alt boyutta yer alan 6, 7, 8 ve 12. sorular **“Elektronik Ticarete Hile Tespitini Kolaylaştıran İşlemlerin Tespitine”** ilişkindir.
2. İkinci alt boyutta yer alan 9, 10 ve 11. sorular **“Elektronik Ticarete Hile Denetimine İlişkin Yasal Düzenlemeler ile Cezaların Yeterliliklerinin Tespitine”** ilişkindir.
3. Üçüncü alt boyutta yer alan 1, 2, 3, 14 ve 15. sorular genel olarak **“Vergi Denetimi ile Elektronik Ticarete Hile Denetiminin İlişkilendirilmesine”** ilişkindir.
4. Dördüncü alt boyutta yer alan 4 ve 13. sorular **“İç Denetim ile Elektronik Ticarete Hata ve Hile Riskine”** ilişkindir.

Anket sorularına verilen cevapların özet sonuçları aşağıdaki gibidir;

1. Vergi müfettişleri; elektronik ticaret işletmesinin denetiminde hile ile karşılaşmış olduğunda bu durumu suç raporu ile raporlaştırarak ilgilileri hakkında yasal işlem başlatmaktadır ya da başlatacaktır.
2. Vergi müfettişlerinin büyük çoğunluğu (%62’si) hile denetimine ilişkin vergi müfettişlerinin yeterli eğitimi aldığını düşünmektedir ancak bu konuda bir fikri olmayanlar ile yeterli eğitim alınmadığını düşünenlerin oranı da azımsanmayacak derecededir.
3. Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%87’si) vergi denetiminin işletmelerdeki hileleri açığa çıkaracağını düşünmektedir.
4. Vergi müfettişlerinin büyük bir çoğunluğu (%61’i) elektronik ticarete hilelerin önlenmesi açısından iç denetimin vergi denetiminden daha önemli bir yere sahip olduğunu düşünmektedir.
5. Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%75’i) vergi denetiminin elektronik ticarete hilelerin önlenmesine ilişkin bağımsız denetimden daha önemli bir yere sahip olduğunu düşünmektedir.
6. Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%77’si) elektronik ticarete satışların online ortamda kayıtlı olmasının hilelerin tespitini kolaylaştıracağını düşünmektedir.
7. Vergi müfettişlerinin neredeyse tamamına yakını (%90’ı) elektronik ticaretteki ödemelerin online yapılıyor olmasının hile tespitini kolaylaştıracağını düşünmektedir.
8. Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%82’si) elektronik ticarete teslimat verilerinin sanal ortama kayıtlarının yapılmasının hile tespitini kolaylaştıracağını düşünmektedir.
9. Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%80’i) elektronik ticaretin denetimine ilişkin yasal düzenlemelerin yetersiz olduğunu düşünmektedir.

10. Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%83'ü) vergi mevzuatındaki hilelere ilişkin cezai yaptırımların yetersiz olduğunu düşünmektedir.
11. Vergi müfettişlerinin çok büyük bir çoğunluğu (%86'sı) vergi mevzuatındaki hilelere ilişkin cezai yaptırımların caydırıcılığının olmadığını düşünmektedir.
12. Vergi müfettişlerinin büyük bir çoğunluğu (%69'u) elektronik ticaretteki hilelerin tespitinin geleneksel ticaretteki hilelerin tespitine oranla daha kolay olacağını düşünmektedir.
13. Vergi müfettişlerinin elektronik ticarette hata riskinin hile riskinden fazla olup olmadığına ilişkin kanaati oluşmamıştır. Bu konuda risk düzeyleri için kararsızlık (%30) oranı en yüksek oran çıkmıştır. Görüşe katılım sağlayanların toplam oranı %42 iken katılım sağlamayanların oranı %37 civarında kalmıştır. Elde edilen bu verilere ilişkin olarak kesin bir kanaat belirtmek oldukça güçtür.
14. Vergi müfettişlerinin neredeyse tamamına yakını (%89'u) elektronik ticaret işletmelerindeki hilelerin vergilerin geç ya da eksik tahakkuk ettirilmesine sebebiyet verdiğini düşünmektedir.
15. Vergi müfettişlerinin büyük bir çoğunluğu (%74'ü) elektronik ticaret işletmelerindeki hilelerin işletme kazancını (gayri resmi kazancını) (karını) artıracığını düşünmektedir.

SONUÇ

Elektronik ticaretin dünya ekonomisindeki payı ile elektronik ticaretteki tüketicilerin ve işletmelerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Ya-

kın bir gelecekte geleneksel ticaret, yerini elektronik ticarete bırakacaktır. Elektronik ticaretin bu denli büyümesi, kullanıcı sayısının artması birtakım riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu riskler büyüyen elektronik ticaretteki suistimallerin (hilelerin) de artmasına neden olmaktadır. Elektronik ticaretteki suistimallerin tespit edilmesi ve önlenmesi elektronik ticarette hile denetimi ile sağlanabilecektir. Tespit edilen hileler, hem ülke ekonomisine (vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi açısından) hem de hilenin yapıldığı işletmenin kazancına katkı sağlayacaktır.

Yapmış olduğumuz çalışmada elektronik ticarette hile denetimi üzerine Türkiye genelinde görev yapan vergi müfettişlerine anket uygulanmıştır. Ankete Türkiye genelinde görev yapan 8.252 vergi müfettişinden 381'i katılım sağlamıştır.⁴⁷

Türkiye'de görev yapan vergi müfettişlerinin unvana göre dağılımı ile ankete katılım sağlayan vergi müfettişlerinin unvana göre dağılımı uyumludur. Türkiye'de görev yapan vergi müfettişleri; %63,3'ü vergi müfettiş yardımcısı, %34,1'i vergi müfettişi, %2,6'sı vergi başmüfettişidir. Ankette katılım sağlayanların %61,4'ü vergi müfettiş yardımcısı, %36,2'si vergi müfettişi ve %2,4'ü de vergi başmüfettişidir. Anketin cinsiyete göre dağılımı; 65 (%17.1) kadın, 316 (%82.9) erkektir.

Ankete 5 adet demografik sorunun yanı sıra 15 adet likert tipi şeklinde oluşturulan sorularının 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 12, 13, 14 ve 15. maddelerinde yer alan soruları normal kodlanmış sorular iken, ankete yer alan 5, 9, 10 ve 11. maddelerdeki sorular ters kodlanmıştır.

Ankete katılım sağlayan örneklemın yeterli düzeyde olduğu ve anket sorularının da güvenilirliğinin yüksek güvenilirlikte olduğu test edilmiştir.⁴⁸

Ankete katılım sağlayanlar; lisans ve üzeri eğitim programlarından mezun, en az 6,6 yıllık vergi müfettişliği deneyimine sahip, ortalama

⁴⁷ Vergi müfettişinden kasıt; vergi müfettiş yardımcısı, vergi müfettişi ve vergi başmüfettişidir.

⁴⁸ Cronbach's Alpha değeri .733'tür.

yaş aralığı 31-35 olan, genç ve alanında uzman vergi müfettişlerinden oluşmaktadır.

Araştırmada IBM SPSS Statistics 25 paket programı kullanılmıştır. Elektronik Ticarete Hile Denetimi Anketinin cinsiyet, yaş gibi değişkenleri açısından incelenmesinde Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis testleri kullanılmıştır. Ayrıca güvenilirlik analizi ve faktör analizinden de yararlanılmıştır.

Araştırmada Mann Whitney U testleri ile demografik özelliklere göre anlamlı farklılıklar olup olmadığına bakılmıştır. Anket sorularına verilen cevaplarda; cinsiyete göre kadınların verdiği cevapların (Mdn=59) erkeklere göre (Mdn= 56) daha yüksek puanda olduğu söylenebilir. Bu durum anketin aşağıda açıklanacak sonuçlarına kadınlardan daha yüksek oranda katılım sağlandığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Araştırmada Kruskal Wallis Testi sonucunda göre; elektronik ticarete hile denetimine verilen cevaplar eğitim durumlarına ve çalışma yıllarına göre farklılaşmamaktadır. Aynı testte yapılan bir diğer analiz sonucunda vergi başmüfettişlerinin verdiği cevaplardan aldığı puanların vergi müfettişi ve vergi müfettiş yardımcılara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Bu durum anketin aşağıda açıklanacak sonuçlarına vergi başmüfettişlerinin vergi müfettişi ve vergi müfettiş yardımcısına oranla daha yüksek oranda katılım sağladığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak vergi müfettişlerinin vermiş olduğu cevaplara ilişkin olarak aşağıdaki hususlar söylenebilir.

- Elektronik ticarete denetimlerin artırılması bir taraftan hata ve hilelerin azalmasını, bir taraftan da suistimal edenler hakkında gerekli yasal işlem başlatılmasına sağlayacaktır. Bu nedenle de elektronik ticaret işlemleri üzerindeki denetimler artırılmalıdır.
- Denetimlerin artırılmasının yanında elektronik ticarete yapılacak denetimlerin statik bir yapıdan ziyade sürekli denetim şeklinde dinamik bir yapıda olması elektronik ticaret-

te hata ve hile riskini minimum düzeye indirecektir. Bu nedenle de elektronik ticarete sürekli denetim uygulamalarına geçilmelidir.

- Vergi müfettişlerinin vergi denetimi konusunda uzman oldukları tartışılmaz bir konudur ancak yeterli hile denetimi eğitimi alınıp alınmadığı konusunda vergi müfettişleri ortak bir sonuca varamamıştır. Vergi müfettişlerine hile denetimi konusunda da eğitim verilmesi, almış oldukları “Temel Eğitim”, “Hizmet İçi Eğitim” programlarında bu konuda da ders eklenmesi, yapılacak vergi denetimlerinde hilelerin tespitine ve önlenmesine katkı sağlayacaktır.
- Elektronik ticarete hilelerin önlenmesi açısından vergi müfettişleri denetim türlerinin önemini şu şekilde sıralamıştır: iç denetim, vergi denetimi ve bağımsız denetim. Yapılan bu sıralama neticesinde işletmelerde hilelerin önlenmesinde en önemli pay iç denetimdedir. İç denetimin gerek sıklığı gerekse de kalitesinin artırılması elektronik ticaretteki hileleri azaltacaktır.
- Vergi müfettişleri ticari işlemlerin aşamalarının (sipariş, ödeme, kargo) online ortama kaydedilmesinin hilelerin tespitini kolaylaştıracağını ifade etmiştir. Ticari işlemlerin bir platformda kayıtlı olması bu işlemlere hem ulaşımı kolaylaştıracaktır, hem de çapraz kontroller yapılabilmesine imkan sağlayacaktır. Bu konulara ilişkin olarak yapılacak yasal düzenlemeler (ya da işletme prosedürleri) ile standartlar ve zorunluluklar getirilmesi bu sektördeki kayıp ve kaçakların engellenmesine katkı sağlayacaktır. Böylelikle işletme içi kayıplar minimize edilecektir. Bu durum aynı zamanda kayıt dışı ekonominin önüne geçilmesi için de faydalı olacaktır.
- Vergi müfettişleri elektronik ticarete hile denetimine ilişkin yasal düzenlemeler ile cezaların yetersiz olduğunu ve caydırıcı olmadığını ifade etmiştir. Bu nedenle

elektronik ticarete hile denetimine ilişkin ülkemizde yasal düzenlemeler yapılmalı, cezalar da caydırıcılık sağlayacak şekilde düzenlenmelidir.

- Vergi müfettişleri elektronik ticarete hem hata hem de hile riskinin birbirine yakın düzeyde olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle de elektronik ticarete hile riski daha fazladır ya da hata riski daha fazladır demek doğru olmayacaktır. Elektronik ticaret hem hata hem de hile için riskli bir alandır.
- Elektronik ticaretteki hileler vergi kaybına ve işletmenin (gayri resmi) kazancının artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle de elektronik ticaretteki hilelerin tespit edilmesi ve önlenmesi ülke ile işletme ekonomisine katkı sağlayacaktır. Hilelerin azalması, işletmelerin etkin ve verimli çalışmasına katkı sağlayacak; ülke ekonomisini de güçlendirecektir.

KAYNAKÇA

- ACAR, D., ÖZTÜRK, M.S. ve USUL, H. (2016). "DİJİTAL ORTAMDA DENETİM: SÜREKLİ DENETİM", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Muhasebe Denetimi Özel Sayısı, Sayı: 21.
- ACFE, Report To The Nations On Occupational Fraud And Abuse, 2018.
- AJAH, Ifeyinwa and Chibueze Inyama, "Loan Fraud Detection And IT-Based Combat Strategies", Journal of Internet Banking and Commerce, 2011.
- AKAR, E. ve KAYAHAN, C. "Elektronik Ticaret ve Elektronik İş", 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010
- BAŞ, T. (2005). "Anket, Nasıl Hazırlanır, Uygulanır, Değerlendirilir?", Seçkin Yayınevi, Ankara.
- BAŞPINAR, A. (2005). "Türkiye'de ve Dünyada Denetim Standartlarının Oluşumuna Genel Bir Bakış, Maliye Dergisi, Sayı 148.
- BİRCAN, G. (2013). "Kar Amaçsız İşletmelerde Hile Denetimi", Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÇALIŞ, Y., KELEŞ E. ve ENGİN, A. (2014). "Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bilgi Teknolojilerinin Önemi ve Bir Uygulama", Muhasebe Finansman Dergisi.
- ÇEVİKER, A., H. MUTLU, H. M. ve SESLİÖKÜYÜCU, O. S. (2010). "Gelişen Ekonomiler ve Elektronik Ticaret Altyapısı: Suriye Örneği", 8. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi.
- DOĞAN, Z. ve HAŞİMOĞLU, A. B. (2002). "2002 Yılına Doğru Yeni Ekonomi Kavramı Üzerine Genel Bir Değerlendirme ve Elektronik Ticaret Kavramı", Kocaeli Üniversitesi İİBF İktisat ve İşletme Bölümü, I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi / Bildirimler Kitabı, Kocaeli.
- DOĞAN, Z. ve NAZLI, E. (2015). "Muhasebede Hata ve Hilelerin Önlenmesinde Yöneticilerin Sorumluluğunun Tespitine Yönelik Bir Araştırma", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 4..
- ERDOĞAN, M., ERDOĞAN, N., CÖMERT, N., UZUN, A. K. ve YILANCI, M. (2016). "Denetim", Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 4. Baskı.
- European Court of Auditors, "Financial and Compliance audit Manual", 2017
- GEE, Sunder, "Fraud and Fraud Detection: A Data Analytics Approach", Wiley corporate F&A series, 2014
- GONZALES, G. C. ve HOFFMAN, V. B., "Continuous Auditing's Effectiveness As A Fraud Deterrent", Auditing: A Journal of Practice and Theory, Cilt: 37, Sayı: 2
- GÜLER, E. (2010). "Faaliyet Alanlarının Kapsamına Göre Ayrılmış Bağımsız Denetim Firmalarının Uluslararası Denetim Standartları (Isa's) Ve Kurumsal Yönetim Uygulamaları Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bir Araştırma", SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 11, Sayı 21.

- JAFARLI Ravan ve Gafgaz GAHRAMANLI, "Hata, Yaratıcı Muhasebe ve Hile Ayrımı, Muhasebe Hilelerine Karşı Çözüm Önerisi: Enron Skandalı Örneği", Ünye İktisadi İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2018.
- Joseph T. Wells, "The First Step in Uncovering Fraud in the Auditor's Bailiwick Financial Information", Journal of Accountancy, 2003
- KARAHAN, Murat, "Türkiye, ABD ve AB'de Muhasebe Denetiminin Karşılaştırılması", Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 1/2, 2017.
- KASSEM, R. and HIGSON, A.W., "The new fraud triangle model", Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences, 3 (3), 2012.
- KATKAT ÖZÇELİK, M. (2018). "Vergi Kaçırma Amaçlı Muhasebe Hileleri Üzerine Bir İnceleme", Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Özel Sayı 2018.
- KENDİRLİ, H., KENDİRLİ, S. ve KISACIK, H. (2019). "The Frauds and Errors in Auditing; A Case Study in Çorum Area", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 8, Ek Sayı: 1.
- MAHDAVİ, Gholam Hoseyn Ve Abbas Ali DARYAEI, "Giddens' Structuration Teory, Corporate Governance And Audit Marketing", Ludus Vtalis, Vol. XI, Num. 1, 2015
- SERÇEMELİ, M. ve ORHAN, M. S., (2016). "Sürekli Denetim Ve Denetimin Geleceğine Bakış Üzerine Bist-100 Şirketlerinde Bir Araştırma", Sayıştay Dergisi, Sayı: 101.
- SIMMONS, Mark R., "Profiling an Internal Fraudster", The Fraud Magazine, 1996
- SIMMONS, Mark R., What Is Fraud? Recognizing the Elements of Fraud (<https://www.cocfe.org/what-is-fraud.html>). Erişim tarihi: 10 Haziran 2019.
- TAŞLIYAN, M. (2006). "Elektronik Ticaret Kavramlar ve Uygulamalar", 1. Baskı. İstanbul: Sakarya Kitabevi.
- Türk Sanayici İşadamları Derneği ve Deloitte Türkiye, "2019 E-Ticaret Raporu", E-Ticaretin Gelişimi, Sınırların Aşılması ve Yeni Normlar, 2019
- UZUNSAKAL, E. ve YILDIZ, D. (2018). "Alan Araştırmalarında Güvenilirlik Testlerinin Karşılaştırılması Ve Tarımsal Veriler Üzerine Bir Uygulama", Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi.
- Wells, J.T., "Corporate Fraud Handbook: Prevention and Detection". 3rd edition, Hoboken, New Jersey, John Wiley & Sons, Inc., 2011
- Wolfe, D. T. and Hermanson, D. R., "The fraud diamond: Considering the four elements of fraud", The CPA Journal, 2004
- YAZICIOĞLU, Y. ve ERDOĞAN, S. (2004). "Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri", Detay Yayıncılık, Ankara.
- YILMAZ, E. ve KARAKADILAR, İ. S. (2019). "Türkiye'deki Elektronik Ticaret Uygulamalarına Müşteri Gözünden Bakış ve İyileştirme Önerileri", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1.

İnternet Kaynakları

- (https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScVIsaQbji1DFSwwU5xXlrJB-4zWZYKWL_ABUzxs50EG_tTLw/closed-form)
- (<http://tdk.gov.tr/>). Erişim tarihi: 22 Haziran 2019.
- (<http://sozluk.gov.tr/>). Erişim tarihi: 22 Haziran 2019.
- (<https://www.hmb.gov.tr/vdk-vergi-mu-fettisi-dagilimi>). Erişim tarihi: 20 Temmuz 2019.
- (<https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/>). Erişim tarihi: 21 Haziran 2019.
- (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27819>). Erişim tarihi: 21 Haziran 2019.